

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ОСВІТИ ЯК ПЕРЕДУМОВИ НАКОПИЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Статтю присвячено розвитку соціального капіталу, місця та ролі системи освіти у цьому процесі. Розглянуто стратегічну спрямованість національних систем освіти. Звернуто увагу на проблеми розвитку культурного середовища. Визначено ключові проблеми, що стримують прогрес у розвитку соціального капіталу.

Ключові слова: соціальне середовище, соціальний капітал, освіта, культурні цінності, функції освіти.

Статья посвящена развитию социального капитала, месту и роли системы образования в этом процессе. Рассмотрено стратегическую направленность национальных систем образования. Обращено внимание на проблемы развития культурной среды. Определены ключевые проблемы, которые сдерживают прогресс в развитии социального капитала.

Ключевые слова: социальная среда, социальный капитал, образование, культурные ценности, функции образования.

The article is devoted to the development of social capital, to the place and the role of the education system in this process. The strategic orientation of the national systems of education is considered. Attention is paid on problems of cultural environment development. Key problems which restrain the progress of social capital development are defined.

Key words: social environment, social capital, education, cultural values, functions of education.

Постановка завдання у загальному вигляді. У сучасному українському суспільстві освіта стала однією з найрозвиненіших сфер людської діяльності. Від її спрямованості та ефективності сьогодні багато в чому залежать перспективи розвитку суспільного прогресу. В останнє десятиліття суспільство змінює своє ставлення до всіх видів та форм освіти.

Освіта, особливо вища, розглядається як головний чинник соціального та економічного прогресу. Причина такої уваги полягає в розумінні того, що найважливішою цінністю і основним капіталом сучасного суспільства є людина, здатна до пошуку і освоєння нових знань, прийняття нестандартних рішень.

Соціальний капітал не може стати результатом дій окремої людини, він виростає з пріоритету суспільних чеснот над індивідуальними. Автор розуміє категорію соціального капіталу як взаємини між членами суспільства, засновані на довірі й чесності у взаємодії; у соціально-економічному житті вони передбачають рівність розподілу

прибутків, соціальну рухливість, доступність освіти й культури [1].

Провідною є роль системи освіти у формуванні соціального капіталу: вона накопичує та адаптує сучасні та перспективні форми суспільної культури. Світові стандарти розвитку системи освіти підтверджують, що майбутнє мають ті суспільства, що забезпечують загальність і доступності освіти для кожної людини.

Стратегічна спрямованість національних систем освіти забезпечуються освітньою концепцією, яка формує сучасні стандарти ідеології та соціальних поглядів, форми розвитку соціального капіталу, відповідні національній ідеї; соціального устрою; стандартів культурного середовища.

Аналіз досліджень та публікацій. Існують різні теоретичні трактування і підходи (в межах соціології, економіки, менеджменту, теорії ігор, психології та антропології) соціального капіталу, що пояснюють природу його складових.

Перша відома згадка про «соціальний капітал» у сучасному значенні була пов'язана з освітою і

місцевим співтовариством і належить Л. Ханіфану [3]. З того часу соціальний капітал вивчався Дж. Джекобсом (1961) [4], де соціальний капітал визначався як мережа сусідських відносин; Дж. Пассероном (1970) [5] і П. Бурдьє (1979) [6], які застосовували дуже близьку за змістом концепцію «культурного капіталу». Дж. Лорі (1987) [7] при дослідженні ринку праці; Дж. Коулменом (1988) [8], який підкреслював взаємодоповнення людського і соціального капіталу; Р. Патнемом (1993) [9] і Ф. Фукуямою (1995) [10], які застосували концепцію на рівні держави і регіону, причому Р. Патнем підкреслював роль громадської залученості у розвитку демократії і соціальної єдності; Дж. Дьюї у своїй концепції соціального прагматизму [11].

Ученими світу все частіше ставляться під сумнів соціальні погляди на освіту як на інструмент держави, що використовується для формування певного соціального типу особистості, зручного для даної соціальної системи (ідеологічна концепція); або ж відношення освіти до вузькопрофесійної підготовки (технократична концепція). Критика цих концепцій базується на висновках, до яких приходять учені, досліджуючи наслідки кризи, що розвивається, новітні культурні цінності, зростання соціальних аномалій, зростання злочинності й деструктивних процесів у соціальних відносинах. Наведені чинники загрожують розпадом особистості й соціальної системи суспільства. Як наслідок, існуючі традиційні концепції освіти стануть неефективними. Необхідний новий погляд на освіту як підсистемний елемент світового співтовариства, культури, частини природного світу, але взятого вже не в традиційно вузькому, а в космічному вимірі.

Тому **метою** даного дослідження є визначення місця та ролі соціального капіталу у розвитку освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ускладнення системи соціальних відносин, зростання числа локальних конфліктів, поширення соціальної патології (алкоголізму, наркоманії, ігроманії, злочинності) – усе це говорить про те, що проблема інтеграції людини в сучасне соціокультурне середовище стає найважливішим чинником як соціального, так і фізичного збереження світової цивілізації.

Вікові культурні цінності замінюються сурогатами масової культури й перетворюють людини на безлику, агресивну істоту. Стає реальною погрозою деградації особистості. Соціологічні дослідження показують, що в Україні, що не дуже давно була однією із «найчитаючих» країн, зараз більше половини дорослого населення за рік не прочитали не тільки жодної книжки, але й газети. Можна було б вважати це особистою справою кожного, якби не враховувати чинники впливу загальної культури та інтелектуального потенціалу суспільства на його соціальний прогрес.

В умовах демократизації сучасних соціальних систем, поступового формування стандартів інформаційного суспільства, коли все більше громадян беруть участь у прийнятті важливих

політичних рішень (наприклад, шляхом участі в референдумах), така інтелектуальна обмеженість не дозволяє людині зробити правильний вибір, бачити перспективи розвитку країни й усього цивілізованого світу.

На міжособистісному рівні культурна деградація ускладнює людське життя. Той факт, що сьогодні в Україні розпадається практично кожний другий шлюб, дозволяє зробити висновок: люди не вміють шукати шляхів до згоди, не мають здатності вирішувати конфлікти як на мікрорівні, так і на рівні соціальних відносин.

Проблеми розвитку культурного середовища ведуть до втрати духовних цінностей, традицій і звичаїв, на яких формувалося багато поколінь українців, які становлять органічний елемент скарбниці загальноцивілізаційного розвитку народів. Одна із найзначущих втрат – втрата живої української мови з усім її лінгвістичним багатством.

Складні й неоднозначні процеси відбуваються сьогодні й в етнопатрістичному житті. Українське суспільство все більше усвідомлює, що міжнародні розходження досить істотні, але боротьба за збереження національної самобутності часто переростає в проблеми, які тягнуться багато десятиріч. Прагнення нав'язати людям нову, нетрадиційну для них систему цінностей призводить до позбавлення базової культури, що регулює їх спосіб життя.

Значну роль у збереженні й збільшенні загальнолюдських культурних цінностей відіграє релігійна культура, духовна освіта у своїй гуманістичній іпостасі, що багато в чому стримувало й стримує агресивні схильності людини, затверджуючи людинолюбство й справедливість.

Сучасна концепція освіти покликана забезпечити освоєння як світової, так і національної культури. Неefективна концепція, що збільшується нерівномірно якості її різних рівнів і шаблів, у величезної маси населення породжує проблеми самоідентифікації й інтеграції у соціальне життя суспільства. За даними соціологічних досліджень, сучасна українська загальноосвітня школа не виконує повною мірою жодної зі своїх найважливіших функцій:

1. Не сприяє духовному формуванню особистості (зростає девіантна поведінка серед неповнолітніх).
2. Не створює необхідної бази знань для одержання вищої освіти (звідси – репетиторство й численні підготовчі курси).
3. Не забезпечує можливості подальшого безперервного навчання [2].

Отже, багато проблем, з якими зіштовхується середня й вища професійна освіта, породжені загальноосвітньою школою, пов'язані із серйозними недоліками системи освіти, її концепції.

Донедавна в Україні управління початковою, середньою, професійною, вищою і післявузівською освітою здійснювали різні міністерства й відомства, які не були зв'язані між собою концептуально. Відсутність реального планування розвитку системи освіти у 70-х рр. XX ст. призвела до масового структурного безробіття. Розподіл фахівців після закінчення вищих і середніх професійних

навчальних закладів вирішував проблему: фахівці з вищою освітою працювали на місцях, які вимагали середньої й неповної середньої освіти, що сприяло незадоволеності молоді умовами й змістом праці.

Поряд з витратами у професійній освіті у багатьох галузях знань українська наука стала відставати від світового рівня. Відсутність державних стандартів, часто занижені вимоги до знань, особливо у відношенні так званих національних кадрів, призвели до створення величезної армії «середняків» у навчанні і на виробництві. Значно знизився інтерес до вищої освіти. Для багатьох студентів її цінність визначалася лише одержанням диплома або формою порятунку від військової служби.

У 90-х рр. XX ст. ці проблеми загострилися внаслідок економічної кризи, безробіття й соціально-психологічних потрясінь для більшої частини населення України, змушеної інтегруватися в нові соціально-економічні відносини без належної підтримки держави. Перехід до ринкових відносин вимагає принципово іншого типу особистості, здатної жити в новому для України соціально-економічному середовищі.

Тому найважливішою метою освіти є формування особистості, здатної не тільки безболісно, але й комфортно інтегруватися в соціальну систему суспільства.

Розвиток ринку освіти, можливість вибору програм і методів навчання ускладнюють проблему професійної орієнтації молоді, формування особистісних якостей і здатності до правильного життєвого самовизначення. Сьогодні помилка професійного вибору обійдеться людині значно дорожче, тому що зробить її неконкурентоспроможною на ринку праці. Тут потрібна наукова система тестування й професійного відбору. Цим повинна займатися загальноосвітня школа.

У світлі Болонської системи освіти виникає проблема так званих базових знань, без яких людина не зможе безболісно освоювати наступний освітній і професійний рівень. Саме ці знання стали основою освітнього стандарту, що концептуально й змістовно зв'язує всю систему освіти України в єдине ціле, де кожний рівень освіти чітко наділений метою, завданнями й функціями, сполучений з попереднім і наступним для того, щоб людина без додаткових форм підготовки могла освоювати наступний рівень освіти й практично здійснювати безперервну освіту. Базовими є саме ті знання, без яких не можна просуватися далі.

Соціальні, економічні, інформаційні, культурологічні й науково-технічні зміни, що відбуваються у суспільстві, потреби й інтереси людей диктують необхідність постійного відновлення сфери базової освіти. Без такого відновлення знову виникне відрив одного рівня освіти від іншого, а неформальні структури (типу системи репетиторства) займуть «своє» місце, що буде сприяти криміналізації ринку освіти.

Сьогодні перед українським суспільством постає серйозне завдання створення й реалізації концепції безперервної освіти, що враховує соціокультурну специфіку країни й відповідає прогресивним вимогам. Вибір концепції освіти детермінується не тільки внутрішніми, але й зовнішніми чинниками, тобто процесами, що відбуваються у світовому співтоваристві. Тому система освіти України повинна відповідати загальним світовим стандартам, які є основою єдиного інформаційно-освітнього простору.

За останні п'ять років зроблені важливі кроки реалізації концепції реформування системи української освіти, зокрема у напрямку навчання учнів і студентів у рамках цілісної культури, узятю в єдності її гуманітарного, природничо-наукового й техніко-технологічного компонентів. Це дозволить перебороти синдром технократизму, ізольованість гуманітарної й технічної культур, формувати подання, уміння й навички сучасного мислення, заснованого на цілісному баченні картини світу.

Змінено зміст гуманітарної й соціально-економічної освіти. Замість знання й світогляду, звуженого рамками однієї школи, у навчальний процес включаються знання, що відбивають сучасний стан гуманітарних і соціально-економічних наук. Це дозволяє розкривати всю складність і суперечливість виробництва наукових знань, представляти їх як результат творчої діяльності вчених багатьох країн світу, як найцінніше надбання цивілізації, більш наочно показувати внесок України у загальний процес.

Розширено академічні свободи й права навчальних закладів, створено умови для підвищення відповідальності викладацьких колективів за якість освіти. Введено дворівневу структуру вищої освіти, що надає абітурієнтам право вибору різних за змістом й призначенням професійних освітніх програм, соціальну захищеність молодих фахівців на ринку інтелектуальної праці.

Сьогодні в українській освіті протікають складні процеси регіоналізації (децентралізації), зв'язані зі специфікою підготовки професійних кадрів для галузей виробництва, що розвиваються в даному регіоні. Це веде не тільки до перерозподілу ресурсів освіти (економічних і кадрових), але й до перерозподілу повноважень у розв'язанні освітніх завдань. За умови, якщо концепція освіти буде базуватися на державних освітніх стандартах, які враховують весь спектр основних чинників, стимулюючи прогресивний характер системи української освіти й зростання її соціокультурної ролі.

Нарешті, система освіти припускає не тільки кількісні, але й якісні показники. Повинна бути створена єдина стандартизована система показників якості освіти і його оцінок. Вітчизняна система управління якістю освіти тільки починає формуватися. Вона повинна бути пов'язана з концепцією освіти і державним стандартом, ураховувати як федеральні, так і регіональні інтереси. Але при цьому регіональна замкнутість

може перетворити низку ВНЗ у вузькопрофільні школи.

Неодмінний атрибут підвищення якості освіти – її тісний зв'язок з наукою. Це народжує проблему інтеграції освіти й науки, фундаментальної і прикладної.

Контроль за якістю освіти не може бути епізодичним. Він має бути постійним і діючим, із зворотним зв'язком. Постає проблема моніторингу, які забезпечать постійний контроль за якістю освіти в цілому, для чого потрібна тверда, стандартизована система показників.

Одержавши освіту, людина розширює обрії бачення всього багатства світу культури, спадщини предків. Для того, щоб його примножити, треба не просто користуватися ним, а розуміти, що воно належить й майбутнім поколінням. Це здатна усвідомити й здійснити лише висококультурна людина, творець, що покликана формувати українська система освіти.

Висновок.

Отже, дослідження проблем поширення соціального капіталу має теоретико-методологічне і практичне значення, оскільки на сучасному етапі розвитку України постає актуальність таких питань, як дефіцит довіри у середині суспільства.

Поняття та науковообґрунтоване використання категорії соціального капіталу забезпечить вирішення проблеми людської взаємодії з економічною ефективністю суспільства, що реалізується через соціокультурні інститути.

Подальшого дослідження у межах соціального капіталу потребують питання вибудовування системи цінностей, на які має спиратися діяльність системи освіти, зокрема освіти працівників, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Потрібно визначити методiku оцінки стану соціального капіталу та його складових з урахуванням регіональних, соціальних та інших особливостей складових соціуму. Наступні наукові дії мають бути спрямовані на виявлення залежності економічного, соціального, політичного та іншого видів стану певних слоїв населення у залежності від наявних характеристик соціального капіталу, що належить цьому суспільству.

Освіта є центральною складовою накопичення соціального капіталу, зміцнення єдності нації, розвитку різних елементів громадянського суспільства. Внаслідок передачі демократичних цінностей та культурних норм вища школа сприяє вихованню громадянської позиції, вносить вклад у державне будівництво, сприяє соціальній згуртованості. Це, у свою чергу, служить опорою для формування й зміцнення соціального капіталу, тієї суспільної довіри, яка формується в результаті впевненості людини у завтрашньому дні, гарантованому доступу до наявних суспільних ресурсів і надійному захисті на випадок кризи. Таким чином, вищі навчальні заклади стають перехрестям соціального співробітництва, формують атмосферу соціальної довіри, служать формуванню справедливого суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бова А. Соціальний капітал в Україні // Економічний часопис – XXI. – 2003. – № 5.
2. Демків О. Соціальний капітал: теоретичні засади дослідження та операціональні параметри // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 99-111.
3. Hanifan L. The Rural School Community Center // Annals of the American Academy of Political and Social Science. – 1916. – № 67.
4. Jacobs J. The Life and Death of Great American Cities. Random House. – New York, 1961.
5. Passeron J.C. Reproduction in Education. Society and Culture. Sage. – London, 1970.
6. Bourdieu, P. Les trois etats du capital culturel // Actes de la recherche en sciences sociales. – 1979. – № 30. – («L'institution scolaire»). – S. 3-6.
7. Loury G. Why Should We Care about Group Inequality // Social Philosophy and Policy. – 1987. – S. 249-271.
8. Coleman J. Social Capital in the Creation of Human Capital // American Journal of Sociology. – Vol. 94. – Supplement. – 1988. – P. 95-120.
9. Putnam R. Making Democracy Work. Princeton University Press. Princeton. – 1993.
10. Fukuyama F. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. The Free Press. – New York, 1995.
11. Гассий В.В. Социальный капитал, гражданское общество и демократия в теории социального прагматизма Дж. Дьюи // Вестник Московского университета. Серия 18: Социология и политология. – 2005. – № 3. – С. 169-179.

Рецензенти: Казарезов А.Я., д.т.н., професор;
Верланов Ю.Ю., к.е.н., професор.

© Фінагіна О.В., Яловець О.С., 2010

Дата надходження статті до редколегії 11.11.2009 р.